

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н.КАРАЗІНА

ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ

КАФЕДРА ПРИКЛАДНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ ВЕТЕРАНІВ ТА
ВЕТЕРАНОК УКРАЇНСЬКИМИ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

Студентки 2 курсу групи ЗПС-63 другого
(магістерського) рівня вищої освіти освітньо-
професійної програми «Психологія» за
спеціальністю 053 – ПСИХОЛОГІЯ
Наталії КОШАРИ

Керівник: к. психол. н., доц. ЗВО
Світлана ЯНОВСЬКА

Чотирьохрівнева шкала оцінювання _____
Кількість балів: _____

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Харків – 2025 рік

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ ВЕТЕРАНІВ ТА ВЕТЕРАНОК УКРАЇНСЬКИМИ СТАРШОКЛАСНИКАМИ.....	7
1.1. Психологічні особливості сприйняття образу іншої людини	7
1.2. Психологічні аспекти феномену сприйняття образу ветерана.....	10
1.3. Особливості соціалізації у юнацькому віці як основа формування образу «іншого»	14
Висновки до розділу I	18
РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ ВЕТЕРАНІВ ТА ВЕТЕРАНОК УКРАЇНСЬКИМИ СТАРШОКЛАСНИКАМИ	20
2.1. Мета, завдання, характеристика вибірки.....	20
2.2. Методи дослідження	20
Висновки до розділу II.....	24
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ ВЕТЕРАНІВ ТА ВЕТЕРАНОК УКРАЇНСЬКИМИ СТАРШОКЛАСНИКАМИ	26
3.1. Визначення особливостей сприйняття образу ветеранів/ветеранок та цивільних осіб українськими старшокласниками	26
3.2. Аналіз рівня довіри до світу, до інших людей та до себе у досліджуваних старшокласників.....	36
3.4. Порівняння сприйняття образу ветеранів/ветеранок та цивільних осіб українськими старшокласниками з різним ступенем довіри до себе, світу та інших людей.....	40
Висновки до розділу III	46
ВИСНОВКИ.....	48
ЛІТЕРАТУРА.....	50

ВСТУП

Актуальність дослідження. Війна, що триває в Україні вже понад десять років, спричиняє низку проблем, з якими постійно доводиться стикатися нашому суспільству. При цьому не всі вони є пов'язаними з безпосередньою загрозою, що йде від бойових дій, - адже є ще й такі, що, не характеризуючись наявністю ззовні очевидного, прямого зв'язку з тією небезпекою, що несе війна, тим не менш, можуть здійснювати хоч і опосередкований, але дуже вагомий та тривалий вплив на соціально-психологічні процеси, що відбуваються і відбуватимуться у перспективі в нашій країні. Однією з провідних серед них є повернення учасників бойових дій до цивільного життя після завершення несення військової служби. Головним чином, ця проблема ґрунтується на істотній диференціації особистісних світоглядів, характерних для цивільного та військового життя в умовах військового конфлікту.

На сьогоднішній день зазначений факт підкреслюється багатьма дослідниками, які відзначають, що повернення ветеранів війни до цивільного життя пов'язане з переживанням ними самотності, непорозуміння з іншими, ізолюваності, покинутості тощо (В. Панок, В. Предко), - і все це значною мірою посилюється майже тотальною їхньою психічною травматизацією (І. Назаренко, В. Якимець, В. Печиборщ та ін.).

При цьому маємо констатувати, що більшість сучасних досліджень, присвячених проблемі зіткнення воєнного та цивільного світоглядів, спрямовані саме на вивчення адаптації військовослужбовців (В. Стасюк, В. Дикун, А. Кириченко, К. Ярмуратій, В. Кравченко, Е. Дубровіна, М. Марущак та ін.). Проте, слід відзначити, що лише за рахунок зосередження дослідницької уваги на вивченні психологічних особливостей ветеранів домогтися успішного узгодження життєвих диспозицій, властивих ветеранам та цивільним особам, вкрай важко. Отже, у зазначеному контексті неодмінно має вестися дослідницька робота також і з тим, як саме сприймаються люди, що повернулися з воєнного середовища, у відносно безпечному цивільному житті.

На сьогоднішній день таких досліджень у науковому просторі небагато, і здебільшого вони мають різноспрямований характер, який поки не дозволяє сформулювати стійкий, загальнопоширений для всього суспільства образ ветеранів війни (М. Нечипоренко, Т. Марценюк, А. Квіт, Т. Храбан, К. Самойленко).

Отже, в ході нашого дослідження ми здійснимо спробу поглиблення наукових знань про сприйняття образу ветеранів у суспільстві. При цьому у даній роботі ми маємо намір зосередитися на тому, як цей образ відображується особами юнацького віку, - адже даний віковий період – це час не тільки професійного самовизначення, а й вік особистісного становлення; вік формування більш-менш стійкої особистісної позиції. То ж, на наш погляд, саме акцент на юнацькому віці у поточному дослідженні має надати уявлення про сприйняття образу ветеранів у суспільстві на найперших етапах формування зрілої особистісної позиції наших громадян.

Мета роботи: визначення особливостей сприйняття образу ветеранів і ветеранок українськими старшокласниками.

Об'єкт дослідження: образ ветерана.

Предмет дослідження: особливості сприйняття образу ветеранів і ветеранок.

Завдання:

1) Проаналізувати теоретичні підходи до дослідження проблеми сприйняття образу ветеранів і ветеранок українськими старшокласниками.

2) Визначити особливості сприйняття образу ветеранів і ветеранок та цивільних осіб українськими старшокласниками.

3) Проаналізувати рівень довіри до світу, до інших людей та до себе у досліджуваних старшокласників.

4) Порівняти сприйняття образу ветеранів і ветеранок та цивільних осіб українськими старшокласниками з різним ступенем довіри до себе, світу та інших людей.

Гіпотеза: припускається, що сприйняття образу ветеранів і ветеранок українськими старшокласниками має специфічні емоційно-сміслові особливості, які відрізняються від сприйняття образів цивільних осіб, і ці відмінності зумовлені рівнем довіри до себе, до інших людей та до світу.

Методики дослідження:

- 1) Метод анкетування (розроблений нами) для визначення ставлення до ветеранів;
- 2) Метод незакінчених речень;
- 3) Семантичний диференціал Ч. Осгуда в адаптації С. Яновської, П. Севост'янова та Р. Туренко;
- 4) Методика «Довіри / недовіри особистості до світу, до інших людей, до себе» (О. Савченко).

Методи статистичної обробки даних:

- 1) Описові статистики – для визначення виразності досліджуваних ознак, представлених у кількісній шкалі.
- 2) Критерій Хі-квадрат – для встановлення розбіжностей у частотній представленості ознак, що ґрунтуються на номінальних шкалах, досліджених за допомогою якісних методів. Зокрема, для порівняння ставлення школярів до образів ветеранів та цивільних осіб, виявленого за допомогою методу незавершених речень.
- 3) Метод порівняльного аналізу для залежних вибірок – критерій Уїлкоксена для парних вибірок – з метою порівняння показників сприйняття образу ветеранів та цивільних осіб школярами юнацького віку.

Обробка даних здійснювалася за допомогою програмного забезпечення MS Excell та SPSS версії 23.0.

Вибірка. У дослідженні взяло участь 47 старшокласників із загальноосвітніх шкіл м. Харкова у віці від 15 до 17 років (середнє – 15,98; стандартне відхилення – 0,79). Серед них – 26 дівчат та 21 юнак. Опитування проводилося за допомогою Гугл-форм із отриманням інформованої згоди учасників на участь у дослідженні.

Практична значущість роботи ґрунтується на її безпосередньому зв'язку з актуальними соціально-психологічними процесами, які розгортаються в сучасній Україні в умовах війни, - і вона має відкрити можливості використання отриманих результатів у психолого-педагогічній практиці з метою підтримки процесів соціалізації та психологічної адаптації осіб юнацького віку до нових реалій воєнного та післявоєнного суспільства. Крім того, виявлені емоційно-сміслові характеристики сприйняття образів ветеранів можуть бути використані під час розроблення освітніх і виховних програм, спрямованих на розвиток емпатії, поваги та довіри до представників військової спільноти.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ ВЕТЕРАНІВ ТА ВЕТЕРАНОК УКРАЇНСЬКИМИ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

1.1. Психологічні особливості сприйняття образу іншої людини

Звертаючись до категорії «інша людина», необхідно враховувати, що вона охоплює надзвичайно широке поняття, яке може набувати різних значень залежно від контексту його застосування. У найзагальнішому сенсі поняття «Інший» трактується як абстрактна категорія, що описує будь-яку іншу особу або навіть сукупність людей, які не входять до сфери власного «Я» [8].

У цьому контексті принциповим виступає протиставлення власного «Я» і «Іншого», що здавна було предметом філософських розвідок. Такі мислителі, як Г.-В.-Ф. Гегель, Ж.-П. Сартр, Р. Декарт, М. Бубер, Х.-Г. Гадамер, Л. Фейєрбах, М. Хайдеггер, П. Рікер, Ж. Дельоз, Е. Левінас та інші, розмірковували над питанням про місце «Іншого» у структурі людського буття та його співвідношення з власним «Я». Дослідження цих авторів охоплювали проблематику міжособистісного спілкування, впливу «Іншого» на самосвідомість суб'єкта, усвідомлення індивідуальності та особистісних меж у процесі сприйняття іншої людини як відмінної від себе. Серед важливих аспектів, які вони порушували, вагоме місце посідає й питання особливостей сприйняття «Іншого» [41].

У сучасній психологічній науці сприйняття визначається як пізнавальний психічний процес, який полягає у відображенні суб'єктом навколишніх предметів і явищ у сукупності їхніх властивостей при безпосередній дії на органи чуття [21]. Від народження й упродовж життя людина постійно сприймає інших осіб, а тому аналіз сприйняття іншої людини передбачає дослідження процесів формування її образу, чинників, що впливають на цей образ, а також наслідків його впливу на міжособистісну взаємодію. У міжлюдських відносинах уявлення про іншу людину відіграє визначальну роль, адже ставлення до неї ґрунтується на тому, яким чином вона сприймається.

Процес сприйняття іншої людини є багаторівневим і складним психічним явищем, що передбачає актуалізацію широкого спектра когнітивних, емоційних та перцептивних механізмів. Він охоплює всі щаблі відчуттєво-логічного відображення дійсності – від безпосереднього чуттєвого досвіду до складних мисленнєвих узагальнень. Таким чином, сприйняття «Іншого» включає як елементарне фіксування зовнішніх ознак, так і висновки про психологічні характеристики особистості. У результаті формується уявлення, або образ іншої людини, який може містити відомості про її здібності, характер, темперамент, інтереси, потреби, соціальну чи національну належність [21].

Отже, характер міжособистісної взаємодії значною мірою залежить від того, який саме образ «Іншого» сформувався у свідомості людини.

Поняття «образ» у цьому контексті означає ментальне відтворення у психіці суб'єкта тих об'єктів або явищ, які наразі відсутні в його безпосередньому досвіді. Формування образів інших осіб починається вже в ранньому дитинстві – спершу це постаті батьків та близьких, згодом – перших друзів, вихователів тощо. У дошкільному віці, з розвитком понятійного мислення, дитина здатна переходити від конкретного до абстрактного мислення, створюючи узагальнені образи, які охоплюють цілі групи явищ або людей. Образ людини є складною абстракцією, що інтегрує уявлення про конкретних осіб і людство в цілому. Він набуває індивідуального змісту, модифікується протягом життя й може виявлятися як на свідомому рівні (через рефлексію власних соціальних уявлень), так і на несвідомому (через вплив на поведінку).

Проблему несвідомого впливу образів людей на поведінку особистості досліджували представники теорії об'єктних відносин – М. Кляйн [52], Д. Віннікотт [60], та інші. Цей напрям психодинамічної традиції виходить з припущення, що психіка містить «внутрішні об'єкти» – інтерналізовані уявлення про значущих інших та соціальні ситуації. Згідно з теорією об'єктних відносин, ставлення дорослої людини до інших осіб і життєвих обставин детермінується досвідом ранньої взаємодії у сім'ї.

Таким чином, сприйняття іншої людини завжди є двостороннім процесом, що охоплює як суб'єкта, так і об'єкт сприйняття. Людина, оцінюючи «Іншого», часто несвідомо проєктує власні якості на сприйманого. Відтак, суб'єктивність є невід'ємною характеристикою формування образу «Іншого», що може виявлятися у спотвореному чи неадекватному тлумаченні його особистісних властивостей [52]. Об'єктивні риси іншої особи заломлюються крізь призму індивідуальних установок, емоційного досвіду й особистісних характеристик спостерігача.

На думку К. Роджерса [57] та його послідовників, ставлення людини до інших тісно пов'язане з її самооцінкою та самоприйняттям. Дослідник виокремлює кілька рівнів розвитку особистості, що відображають співвідношення між ставленням до себе та ставленням до «Іншого». На першому рівні симпатія й повага до себе узгоджуються з аналогічним прийняттям інших. На другому – самоповага поєднується з відсутністю позитивного ставлення до оточення. Третій рівень характеризується суперечливістю: відсутність самоповаги супроводжується антипатією до інших. Нарешті, на четвертому рівні – глибокому внутрішньому конфлікті – несвідоме неприйняття себе проєктується у форму надмірного відторгнення інших, які символізують «не-я» риси. Рівень самоприйняття, таким чином, віддзеркалює глибину самосвідомості особистості, визначаючи характер її стосунків та стиль комунікації [57]. Отже, образ «Іншого» є тісно пов'язаним із внутрішнім світом індивіда та його особистісними особливостями.

В. Франкл і Е. Фромм підкреслювали, що любов до «Іншого», заснована на щирому інтересі, емпатії та готовності до віддачі, є одним із головних сенсоутворювальних чинників людського існування [50; 51]. Сенс життя, за їхнім переконанням, залежить від позиції, яку обирає особистість: чи сприймає вона іншу людину як цінність і рівну собі істоту, чи ставиться до неї як до засобу задоволення власних прагнень. Перше ставлення формує глибоке й наповнене життя, тоді як друге призводить до втрати сенсу та духовної порожнечі.

Е. Левінас, у свою чергу, розрізняв два типи людського спілкування – пізнавальне і чуттєво-екзистенційне. На його думку, близькість, ніжність і контакт передують будь-якому знанню, утворюючи первинну форму морального зв'язку між людьми [37; 54].

Отже, більшість дослідників розглядали образ «Іншого» у позитивному, гуманістичному контексті, трактуючи відкритість, емпатію, любов і здатність до єднання як умови розкриття людського буття.

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що теоретично існують два полюси ставлення до «Іншого» і, відповідно, два типи побудови його образу. Перший – суб'єкт-об'єктний, коли інша людина постає як інструмент для задоволення власних потреб, що супроводжується відчуттям власної винятковості та переваги. Другий – суб'єкт-суб'єктний, який ґрунтується на визнанні цінності іншого, повазі до його свободи й індивідуальності, а також готовності до співпраці та прийняття.

Таким чином, сприйняття образу «Іншого» безпосередньо пов'язане із самоставленням людини та її особистісною зрілістю. У межах суб'єкт-об'єктної взаємодії «Інший» постає як пасивний об'єкт, тоді як у суб'єкт-суб'єктному вимірі він сприймається як активний, гідний партнер, співтворець власного життя і носій цінності.

1.2. Психологічні аспекти феномену сприйняття образу ветерана

Проблематика осмислення та формування образу ветерана є для сучасної української психології відносно новою, хоча загальний інтерес науковців до процесів створення образів у колективній та індивідуальній свідомості має тривалу історію. Дослідники як вітчизняного, так і зарубіжного наукового простору вже багато років приділяють значну увагу аналізу таких феноменів, як «образ світу», «соціальний стереотип», «соціально-психологічна установка», «імідж», «когнітивні викривлення» тощо [3; 4; 33]. Ці поняття утворюють концептуальне поле, у межах якого розгортаються сучасні дослідження, спрямовані на вивчення психологічних механізмів формування уявлень про

соціально значущі групи, серед яких особливе місце посідають ветерани бойових дій.

Як зазначалося у попередньому підрозділі, категорія «образ» належить до ключових понять загальної та соціальної психології, оскільки саме через неї описується спосіб, у який людина відображає об'єктивну дійсність у власній свідомості. У межах діяльнісного підходу наголошувалося, що вивчення сприйняття має здійснюватися як аналіз проблеми психології образу світу [1], адже образ постає не просто як пасивне віддзеркалення реальності, а як результат складних пізнавальних процесів, що знаходять свій прояв у сенсорних або узагальнено-ідеалізованих структурах. Саме тому феномен образу виступає багаторівневим конструктом, який поєднує когнітивний, емоційний і поведінковий виміри.

Психологічні теорії підкреслюють складність, динамічність і активний характер побудови будь-якого образу, оскільки суб'єкт сприйняття не є пасивним реєстратором інформації, а постійно її перетворює відповідно до власного досвіду, мотивацій і ціннісних орієнтацій. Формування образу є процесом, що розгортається у часі, включає певні фази аналізу, узагальнення та символічного закріплення, і відбувається під впливом як індивідуальних, так і соціокультурних чинників [5].

Звертаючись до питання про те, як формується уявлення про ветеранів у сучасному українському суспільстві, необхідно враховувати, що цей процес має складну соціально-психологічну природу. Наявні емпіричні дані свідчать [], що значна частина військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, відчують труднощі в налагодженні спілкування в сімейному колі, у трудових колективах, у соціальних контактах загалом. Багато хто з них зазначає, що не знаходить розуміння з боку оточення. Психологічні наслідки перебування у зоні бойових дій нерідко виявляються настільки значними, що навіть близьким людям буває важко сприйняти колишнього військовослужбовця як ту саму особу, яку вони знали раніше. Процес повернення до мирного життя після перебування в умовах постійного ризику та напруження супроводжується

численними труднощами адаптації: відчуженістю, підвищеною тривожністю, агресивністю, підозрілістю, внутрішнім конфліктом між бойовим досвідом і мирними цінностями. Відмінність життєвого досвіду ветеранів від досвіду цивільних осіб породжує певний розрив у системі сприйняття та оцінки поведінки, що нерідко призводить до непорозумінь, соціальної дистанції або навіть стигматизації.

Науковці акцентують увагу на подвійній природі суспільних уявлень про ветеранів. З одного боку, спостерігається тенденція до їх «героїзації» [45], коли суспільство створює ідеалізований образ воїна-захисника, з яким реальні ветерани не завжди можуть ототожнитися. Такий підхід може викликати у них відчуття невідповідності, меншовартості або навіть провини за те, що вони не повністю відповідають цьому ідеалу. З іншого боку, поширеними залишаються стереотипи про обов'язкову наявність у ветеранів психологічних розладів, агресивності, емоційної нестабільності, що призводить до сприйняття їх як «проблемних» або «небезпечних» осіб. У суспільних і міжособистісних комунікаціях подібні уявлення часто набувають форми упереджень чи відчуження, особливо коли навколишні демонструють нерозуміння або навіть осуд участі у війні.

За результатами досліджень, починаючи з 2014 року, майже половина українських ветеранів і ветеранок (49%) стикаються з упередженим або дискримінаційним ставленням у повсякденному житті – у громадському транспорті, державних установах, медичних закладах тощо. Третина опитаних (32%) визнає, що відчуває себе відокремленою від суспільства, тоді як майже три чверті (73%) переконані, що їх можуть по-справжньому зрозуміти лише ті, хто має власний бойовий досвід [20]. Такі дані підтверджують наявність серйозного розриву між ветеранами та цивільним населенням, що, у свою чергу, посилює проблему соціально-психологічної адаптації після повернення з війни.

Життєві реалії, із якими стикаються ветерани та їхні сім'ї під час реінтеграції у цивільне середовище, змушують науковців, практичних

психологів і представників медіа зосереджувати увагу переважно на негативних наслідках участі у збройних конфліктах. Такий фокус, хоч і має важливе діагностичне значення, водночас сприяє закріпленню у масовій свідомості однобічного, переважно проблемного образу ветерана, що може посилювати соціальну напругу [22].

Разом із тим, упродовж останніх років усе більше поширюється інший дослідницький підхід – вивчення феномену позитивних особистісних трансформацій після пережитих травматичних подій [23]. Наголошується, що будь-який кризовий досвід може мати двоїстий ефект: з одного боку, провокувати дезадаптивні реакції, а з іншого – стимулювати внутрішнє переосмислення цінностей, розвиток нових стратегій саморегуляції та формування глибшої життєвої позиції.

Зокрема, у дослідженні Д. С. Зубовського, проведеному на вибірці українських військовослужбовців-ветеранів, було виявлено наявність феномену посттравматичного особистісного зростання, тобто здатності до позитивної трансформації власної ідентичності внаслідок переживання травматичних подій. Автор зазначає, що середній рівень посттравматичного зростання у досліджених українських ветеранів є навіть вищим, ніж у представників інших країн, які брали участь у збройних конфліктах [12].

У міжнародних дослідженнях акцентується важливість виявлення чинників, які сприяють або перешкоджають особистісному зростанню після травми. Серед них особливу роль відіграють психологічні детермінанти – диспозиційні риси особистості, індивідуальні стилі когнітивного осмислення досвіду, а також соціально-психологічні умови, такі як наявність підтримки, соціальна інтегрованість, матеріальна стабільність [56].

Серед українських учених, які досліджують закономірності посттравматичного розвитку та відновлення військовослужбовців, слід виокремити В. В. Горбунова, Д. С. Зубовського, В. О. Климчук, О. А. Шелюг та інших [7; 12; 47]. Результати їхніх робіт мають значну практичну цінність, оскільки не лише сприяють розумінню психологічних механізмів подолання

наслідків бойового досвіду, але й можуть бути використані для корекції суспільних уявлень про ветеранів. Інформування населення про позитивні результати таких досліджень потенційно здатне змінити масову свідомість, сприяючи формуванню більш збалансованого, гуманістичного образу військовослужбовця.

Таким чином, феномен сприйняття образу ветерана є надзвичайно складним і багатогранним утворенням, у якому взаємодіють когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти соціального стереотипу. Його формування значною мірою визначається контекстом масової свідомості, впливом медіа, особистим досвідом спілкування з ветеранами та домінуючими соціальними установками. На сучасному етапі розвитку українського суспільства образ ветерана найчастіше конструюється через призму втрат і психологічних травм, що зумовлює ризик його стигматизації та соціальної ізоляції. Водночас результати новітніх досліджень свідчать про існування потужного потенціалу посттравматичного зростання, який може стати основою для переосмислення суспільних уявлень і створення цілісного, конструктивного, соціально підтримувального образу ветерана.

1.3. Особливості соціалізації у юнацькому віці як основа формування образу «іншого»

Юність розглядається як особливий етап розвитку особистості, у межах якого здійснюється поступовий перехід від підліткової фази до періоду ранньої дорослості, що зазвичай охоплює віковий проміжок від 15 до 21 року [9]. Цей період має проміжний характер, адже поєднує у собі риси дитинства, що ще не повністю втратили актуальність, та елементи дорослого життя, які лише починають формуватися у свідомості юнака через усвідомлення власної суб'єктності, відповідальності й необхідності самостійних рішень у різних сферах життєдіяльності. Саме юність відкриває перед людиною шлях до усвідомленого самоствердження в суспільстві, започатковує процес становлення її автономності та індивідуальної зрілості.

Традиційно виділяють два підетапи юності: ранню (приблизно від 15 до 17 років) і пізню, або старшу (від 17 до 21 року) [9]. Перша збігається з періодом навчання у старших класах школи, коли основною діяльністю залишається освіта, а провідними є прагнення до самопізнання та соціального прийняття. Друга – відповідає часові здобуття вищої освіти або початку трудової діяльності, коли молодь стикається з якісно новими вимогами, завданнями та умовами соціального функціонування. Попри певні відмінності, обидва підетапи мають спільні психологічні й соціальні закономірності, що забезпечують наступність у розвитку особистості.

Соціальна ситуація розвитку в юнацькому віці визначається потребою знайти власне місце в суспільстві, обрати професійний і життєвий шлях, що зумовлює переосмислення звичних норм і ролей [25]. У цей час молода людина або вступає до закладу вищої освіти, або починає професійну діяльність, що вимагає від неї нового рівня відповідальності й соціальної зрілості. Юність є періодом важливих виборів, коли розширюється діапазон соціальних ролей, а разом із тим – формується новий рівень самостійності, ініціативності й усвідомленого ставлення до майбутнього. У цей час багато хто вперше включається у трудову діяльність або активно готується до неї, визначає власні професійні орієнтири, прагне до самореалізації в обраній сфері. Усі ці процеси формують специфічний соціальний статус юнака як суб'єкта, що входить у дорослий світ.

Провідною діяльністю цього періоду є навчально-професійна [46]. Саме вона стає основою для подальшого самовизначення, адже пов'язана з розвитком мотивації досягнення успіху, самостійного планування та прийняття рішень. Юнаки демонструють вибірковість щодо навчальних предметів, орієнтуючись на ті, які мають зв'язок із майбутньою професією. Мотиви навчання поступово набувають соціального характеру – з'являється прагнення оволодіти спеціальністю, що має суспільну цінність і водночас відповідає власним інтересам.

Психологічною основою процесу професійного самовизначення в юності є внутрішня потреба відчутти себе дорослим, прийняти відповідальність за власні рішення, усвідомити власну роль у соціальній системі [9]. Це прагнення пов'язане з формуванням цілісного уявлення про себе, розумінням своїх можливостей і обмежень, визначенням життєвих орієнтирів і смислів. З пошуками особистісної ідентичності пов'язана також потреба у створенні життєвого плану, який конкретизує світоглядні переконання. Зі збільшенням віку абстрактні ідеали та мрії набувають конкретнішого змісту, трансформуються у реалістичні плани та варіанти вибору.

Комунікативна сфера в юності набуває особливого значення, оскільки саме через спілкування розкриваються нові сторони особистості [48]. Юнаки та дівчата активно вдосконалюють власні комунікативні навички, усвідомлено конструюють способи взаємодії з оточенням, прагнуть до гармонійних стосунків, взаєморозуміння, довіри. У цей період розвивається здатність до рефлексії, самоспостереження, аналізу власних переживань. Спілкування виступає не лише засобом соціалізації, але й умовою формування внутрішнього «Я», самоповаги та емоційної стабільності.

Важливим чинником соціального розвитку є мікро- і макросоціальне оточення [40]. Родина традиційно зберігає роль емоційного осередку стабільності, де юнак відчувається захищено, отримує підтримку і схвалення. Водночас саме в цей період зростає значення позасімейних контактів – із педагогами, наставниками, старшими товаришами та однолітками. Обговорення професійних перспектив, моральних і світоглядних питань з дорослими та ровесниками сприяє розширенню соціального досвіду, формуванню власних ціннісних орієнтацій. Спілкування з ровесниками стає каналом обміну емоціями, інформацією, способом самовираження та соціального навчання. Саме через нього долається залежність від дорослих, утверджується самостійність і автономія мислення.

Водночас у комунікативній сфері юнацького віку простежуються дві протилежні тенденції [8]. Перша полягає у прагненні розширити коло

спілкування, збільшити час контактів, активно шукати нових соціальних зв'язків і взаємодій. Це зумовлено високою потребою у соціальній ідентифікації, що проявляється у готовності до постійних контактів, емоційній відкритості, зацікавленості людьми. Друга тенденція – зворотна: поступове відокремлення, прагнення зберегти особистісну автономію, підтримати власну індивідуальність. Вона виражається у вибірковості дружніх прив'язаностей, підвищених вимогах до емоційної близькості та щирості, бажанні створити особистий простір, недоторканий для сторонніх [8]. Таке відмежування допомагає зберегти внутрішню цілісність, власне «обличчя» у спілкуванні, контролювати емоційний баланс і залишатися самототожним у стосунках з іншими.

Отже, процес соціального розвитку юнака має двоїстий характер: з одного боку, він передбачає уподібнення до інших, прийняття норм і цінностей соціального середовища, а з іншого – відокремлення, утвердження власної унікальності [25]. Обидва ці вектори – ідентифікації та індивідуалізації – перебувають у динамічній взаємодії, забезпечуючи цілісність становлення особистості.

Виходячи з окреслених особливостей, юність можна розглядати як період активного формування образу «Іншого» – соціального, морального, культурного [40]. Здатність сприймати іншого як самостійну особистість із власними мотивами, досвідом і переконаннями пов'язана з рівнем когнітивного та емоційного розвитку молодшої людини. У цей період відбувається становлення моральної свідомості, розвитку емпатії, здатності до прийняття різних точок зору.

Формування образу «Іншого» детермінується процесами соціалізації, розширенням досвіду взаємодії, саморефлексією та засвоєнням суспільних цінностей [1]. У юності цей образ набуває складного змісту – від емоційного сприйняття до усвідомленого морального судження. Старшокласники і студенти вже здатні співвідносити власні вчинки з уявленням про соціальну справедливість, гідність, обов'язок. Однак пошук особистісної ідентичності

може призводити до певної категоричності оцінок або поверхового сприйняття тих, хто не відповідає звичним моделям поведінки.

На процес формування уявлень про «Іншого» значно впливає соціальне середовище – сім'я, освітні заклади, засоби масової інформації, коло однолітків [8]. Саме через взаємодію з цими мікросоціальними групами юнак засвоює соціальні норми, моральні критерії, уявлення про «своїх» і «чужих». Зокрема, сприйняття соціальних груп із підвищеним моральним статусом (наприклад, ветеранів) залежить від того, як у суспільстві інтерпретується їхній внесок, жертвовність чи героїзм. Поважне ставлення до таких постатей формує у молоді моральну чутливість, усвідомлення соціальної справедливості, відповідальності та гідності.

Таким чином, формування образу «Іншого» в осіб юнацького віку постає як складний і багатовимірний процес, що інтегрує пізнавальні, емоційні та моральні аспекти. Він відображає не лише рівень соціального досвіду, а й систему цінностей та особистісну зрілість молодого людини. Юнак водночас пізнає себе через взаємодію з оточенням і конструює у свідомості уявлення про тих, хто належить до ширшого соціального простору. У цьому відображається взаємозв'язок самосвідомості, соціальної компетентності й духовного розвитку особистості.

Висновки до розділу I

1. Феномен сприйняття «Іншого» посідає центральне місце у системі міжособистісних взаємин і безпосередньо відображає рівень зрілості, самосвідомості та гуманістичної спрямованості особистості. Процес формування образу «Іншого» зумовлений поєднанням когнітивних, емоційних і соціально-психологічних чинників, що відображають як індивідуальні риси суб'єкта сприйняття, так і його життєвий досвід. Відповідно, від того, чи розглядає людина «Іншого» як об'єкт використання чи як рівноправну особистість, залежить якість її комунікації, здатність до емпатії, моральна культура і цілісність життєвих смислів. Отже, образ «Іншого» є не лише

результатом психічного відображення соціальної дійсності, а й показником духовного розвитку суб'єкта, який визначає напрям його особистісного зростання та соціальної взаємодії.

2. Процес формування образу ветерана в українському суспільстві відбувається під впливом суперечливих чинників – від героїзації та ідеалізації до стигматизації й упередженого сприйняття. Соціально-психологічна природа цього феномена зумовлює поєднання когнітивних, емоційних і поведінкових складових, які взаємодіють у межах масової свідомості та індивідуального досвіду. З одного боку, суспільство схильне фокусуватися на негативних наслідках бойового досвіду, що закріплює образ ветерана як особи з психологічними труднощами; з іншого – результати новітніх досліджень демонструють наявність у цієї категорії громадян значного потенціалу посттравматичного зростання, внутрішнього оновлення та розвитку.

3. Юність є ключовим періодом становлення особистості, у межах якого відбувається інтеграція когнітивних, емоційних і соціальних аспектів розвитку; формуються життєві орієнтири, світоглядні позиції та система цінностей, які визначають характер сприйняття образу інших людей. Характерними для юнацького віку є посилення потреби в самопізнанні, усвідомленні власної унікальності, водночас зі зростанням значення соціальної взаємодії, ідентифікації та моральної відповідальності перед іншими. У цей період закладаються основи здатності до саморефлексії, емпатії, осмисленого вибору й розуміння соціальної реальності, що забезпечує формування цілісної, зрілої, соціально активної особистості, здатної до гармонійного співіснування в суспільстві.

РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ ВЕТЕРАНІВ ТА ВЕТЕРАНОК УКРАЇНСЬКИМИ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

2.1. Мета, завдання, характеристика вибірки

Мета роботи: визначення особливостей сприйняття образу ветеранів і ветеранок українськими старшокласниками.

Завдання емпіричного дослідження:

1) Визначити особливості сприйняття образу ветеранів і ветеранок та цивільних осіб українськими старшокласниками.

2) Проаналізувати рівень довіри до світу, до інших людей та до себе у досліджуваних старшокласників.

3) Порівняти сприйняття образу ветеранів і ветеранок та цивільних осіб українськими старшокласниками з різним ступенем довіри до світу та інших людей.

Гіпотеза: припускається, що сприйняття образу ветеранів і ветеранок українськими старшокласниками має специфічні емоційно-сміслові особливості, які відрізняються від сприйняття образів цивільних осіб, і ці відмінності зумовлені рівнем довіри до себе, до інших людей та до світу.

Вибірка. У дослідженні взяло участь 47 старшокласників із загальноосвітніх шкіл м. Харкова у віці від 15 до 17 років (середнє – 15,98; стандартне відхилення – 0,79). Серед них – 26 дівчат та 21 юнак. Опитування проводилося за допомогою Гугл-форм із отриманням інформованої згоди учасників на участь у дослідженні.

2.2. Методи дослідження

Для реалізації дослідження були застосовані такі методи, як тестування та методи математико-статистичної обробки даних.

Тестування було представлено наступними психодіагностичними методиками:

- 1) Авторська анкета для визначення ставлення старшокласників до ветеранів;
- 2) Метод незакінчених речень;
- 3) Семантичний диференціал Ч. Осгуда в адаптації С. Яновської, П. Севост'янова та Р. Туренко;
- 4) Методика «Довіри / недовіри особистості до світу, до інших людей, до себе» (О. Савченко).

Методи математико-статистичної обробки даних були представлені наступними методами:

- 1) Описові статистики – для визначення виразності досліджуваних ознак, представлених у кількісній шкалі.
- 2) Критерій Хі-квадрат – для встановлення розбіжностей у частотній представленості ознак, що ґрунтуються на номінальних шкалах, досліджених за допомогою якісних методів. Зокрема, для порівняння ставлення школярів до образів ветеранів та цивільних осіб, виявленого за допомогою методу незавершених речень.
- 3) Метод порівняльного аналізу для залежних вибірок – критерій Уїлкоксона для парних вибірок – з метою порівняння показників сприйняття образу ветеранів та цивільних осіб школярами юнацького віку.

Обробка даних здійснювалася за допомогою програмного забезпечення MS Excell та SPSS версії 23.0.

Розглянемо психодіагностичні методики більш детально.

- 1) Авторська анкета для визначення ставлення старшокласників до ветеранів;
- 2) Метод незакінчених речень;
- 3) Семантичний диференціал Ч. Осгуда в адаптації С. Яновської, П. Севост'янова та Р. Туренко;
- 4) Методика «Довіри / недовіри особистості до світу, до інших людей, до себе» (О. Савченко).

Авторська анкета для визначення ставлення старшокласників до ветеранів була розроблена спеціально для даного дослідження з урахуванням особливостей вікової категорії респондентів та специфіки соціального образу ветерана в сучасному українському суспільстві. Вона містить 10 тверджень, до яких респондентам пропонувалося висловити ступінь згоди за п'ятибальною шкалою (від 1 – «повністю не згоден(-на)» до 5 – «абсолютно згоден(-на)»). Пункти анкети спрямовані на оцінку різних аспектів ставлення до ветеранів: когнітивного, емоційного, соціально-ціннісного, поведінкового та соціально-ідентифікаційного. Кожен із критеріїв представлений двома пунктами, один із яких має зворотне значення. Зокрема, когнітивний критерій відображає обізнаність старшокласників щодо ролі, досвіду та проблем ветеранів; емоційний критерій виявляє емоційну реакцію та почуття поваги або настороженості; соціально-ціннісний критерій фіксує усвідомлення значущості ветеранів для суспільства; поведінковий критерій показує готовність допомагати ветеранам або брати участь у спільних ініціативах; соціально-ідентифікаційний критерій визначає рівень сприйняття ветеранів як частини власної спільноти або, навпаки, дистанціювання від них. Для підвищення об'єктивності результатів було створено модифікований варіант анкети, у якому ті самі твердження стосувалися не ветеранів, а «звичайних цивільних людей», що дозволило здійснити порівняльний аналіз ставлення старшокласників до обох груп.

Для виявлення глибинних установок і смислових асоціацій, пов'язаних із образом ветеранів і цивільних, було застосовано метод незакінчених речень. Старшокласникам пропонувалося завершити дві фрази: «Для мене ветерани – це...» та «Для мене цивільні люди – це...». Даний метод дає змогу дослідити спонтанні уявлення, емоційне забарвлення та смислові акценти, які не завжди проявляються в стандартизованих опитувальниках. Отримані висловлювання дозволяють зробити висновки про домінуючі асоціації, рівень узагальнення образу ветеранів, наявність або відсутність стереотипних уявлень, а також емоційний тон цих уявлень. При обробці відповідей здійснювався не тільки

якісний аналіз відповідей, а й їхня класифікація на позитивну та негативну категорії для подальшого узагальнення з метою виявлення тенденцій у ставленні до ветеранів та цивільних осіб.

Так, завершення речення «Для мене ветерани – це...», які формулювалися наступним чином: «...взірець відповідальності», «...ті, хто боровся за свободу», «...ті, хто любить свою країну» тощо, - класифікувалися як позитивні; натомість, такі завершення, як: «...люди, які часто озлоблені», «...ті, хто приносить у суспільство свої травми», «...ті, хто вічно скаржаться» і т.п., – визначалися як негативні.

Для кількісної оцінки емоційно-оцінних характеристик образу ветеранів та цивільних осіб застосовувався семантичний диференціал Ч. Осгуда в адаптації С. Яновської, П. Севост'янова та Р. Туренко. Методика ґрунтується на ідеї, що будь-який соціальний чи психологічний об'єкт може бути описаний у тривимірному семантичному просторі, який визначається факторами «Оцінки» (добрий – поганий), «Сили» (сильний – слабкий) та «Активності» (активний – пасивний). Учасникам пропонувалося оцінити об'єкти «ветерани» і «цивільні люди» за низкою біполярних шкал, що відображають ці три фактори. Отримані середні профілі дозволяють порівняти емоційно-сміслову структуру сприйняття обох образів і виявити специфіку ставлення до кожного з них.

Для вивчення більш загальних особистісних характеристик, які можуть впливати на особливості соціального сприйняття, було використано методику «Довіри / недовіри особистості до світу, до інших людей, до себе» (О. Савченко). Вона містить 12 тверджень, що оцінюються за п'ятибальною шкалою (від 1 – «не вірно» до 5 – «вірно»). Методика охоплює три шкали: «Довіра до світу», «Довіра до інших людей» та «Довіра до себе». Її метою є визначення загального рівня базової довіри як інтегральної особистісної риси. У контексті даного дослідження ця методика використовувалася не для безпосереднього вимірювання ставлення до ветеранів, а як фонові характеристики, що дозволяє інтерпретувати специфіку сприйняття ветеранів з урахуванням індивідуальних особливостей довіри або недовіри до соціального

оточення загалом. Рівень довіри до себе визначається як низький – за результату 0-21; середній – 22-26; високий – більше 27. Довіра до інших – 0-5 – низький; 6-8 – середній; більше 9 – високий. Довіра до світу – 0-8 – низький; 9-12 – середній; більше 13 – високий.

Отже, на цьому розгляд методологічних аспектів нашої роботи завершено, і ми можемо приступати до формулювання висновків.

Висновки до розділу II

1. Комплекс використаних психодіагностичних методик повністю відповідає меті та завданням дослідження, спрямованого на виявлення особливостей сприйняття образу ветеранів (-нок) українськими старшокласниками. Авторська анкета для визначення ставлення старшокласників до ветеранів дозволила зафіксувати когнітивні, емоційні, соціально-ціннісні, поведінкові та ідентифікаційні аспекти ставлення до представників цієї соціальної групи, а її модифікований варіант щодо цивільних осіб забезпечив можливість здійснення порівняльного аналізу. Метод незакінчених речень виявив глибинні смислові асоціації, емоційні реакції та спонтанні уявлення про ветеранів і цивільних людей, що дало змогу охопити якісну складову ставлення. Застосування семантичного диференціала Ч. Осгуда в адаптації С. Яновської, П. Севост'янова та Р. Туренко забезпечило кількісне вимірювання емоційно-оцінних характеристик сприйняття образів ветеранів і цивільних осіб за факторами «Оцінка», «Сила» та «Активність». Доповнення комплексу методик опитувальником О. Савченко «Довіри / недовіри особистості до світу, до інших людей, до себе» дозволило розглядати особливості ставлення до ветеранів у контексті базової довіри особистості, що забезпечило більш цілісне розуміння психологічних чинників сприйняття. Таким чином, застосовані методики у своїй сукупності адекватно відображають завдання дослідження та забезпечують комплексне вивчення як безпосередніх проявів ставлення, так і його індивідуально-психологічних передумов.

2. Обрані методи математико-статистичної обробки даних цілком відповідають завданням дослідження. Так, використання описових статистик дозволяє визначити рівень вираженості основних показників, отриманих за кількісними методиками. Застосування критерію Хі-квадрат дає змогу встановити розбіжності у частотній представленості якісних характеристик, отриманих шляхом аналізу відповідей у методі незакінчених речень. Використання критерію Вілкоксона для парних вибірок дозволяє здійснити порівняльний аналіз ставлення до ветеранів і цивільних осіб за даними методик, результати яких подані у кількісній формі, забезпечуючи коректність статистичних висновків при невеликих вибірках і непараметричному характері даних.

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ ВЕТЕРАНІВ ТА ВЕТЕРАНОК УКРАЇНСЬКИМИ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

3.1. Визначення особливостей сприйняття образу ветеранів/ветеранок та цивільних осіб українськими старшокласниками

Спочатку поглянемо на описові статистики, отримані за результатами обробки анкети для визначення ставлення старшокласників до ветеранів та до цивільних осіб (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Описові статистики, отримані за результатами обробки анкети для визначення ставлення старшокласників до ветеранів та до цивільних осіб

Показник	Мінімум	Максимум	Середнє	Ст. відх.
Ставлення до ветеранів (когн. комп.)	2,00	9,00	5,57	1,69
Ставлення до ветеранів (емоц. комп.)	2,00	9,00	6,02	1,64
Ставлення до ветеранів (соц.-цінн. комп.)	2,00	10,00	6,28	1,99
Ставлення до ветеранів (поведін. комп.)	2,00	10,00	6,51	1,73
Ставлення до ветеранів (соц.-ідент. комп.)	2,00	10,00	6,11	1,96
Ставлення до цивільних (когн. комп.)	3,00	9,00	6,83	1,51
Ставлення до цивільних (емоц. комп.)	4,00	9,00	7,34	1,36
Ставлення до цивільних (соц.-цінн. комп.)	4,00	9,00	7,38	1,47
Ставлення до цивільних (поведін. комп.)	4,00	9,00	7,57	1,28
Ставлення до цивільних (соц.-ідент. комп.)	2,00	9,00	7,32	1,66

Орієнтуючись на середні значення, представлені у таблиці 3.1, ми маємо визначати ставлення старшокласників як до ветеранів, так і до цивільних осіб як невизначене (тобто, не виявлено ані негативних, ані позитивних тенденцій). Єдиним виключенням може бути показник відношення до цивільних осіб за поведінковим компонентом, за яким виявляється слабка тенденція до прояву позитивного ставлення.

Проте, з огляду на мету нашої роботи, зосередимося більшою мірою на аналізі показників, що відображують ставлення школярів до ветеранів.

Отже, на наш погляд, такий результат може вказувати на певну амбівалентність у ставленні старшокласників до ветеранів: школярі одночасно

тримають у свідомості як позитивні, так і негативні уявлення про них, через що їхні конкретні судження в цілому вирівнюються та дають «середнє» значення. Тут варто згадати, що амбівалентність на початкових етапах юнацького віку зумовлена процесами формування ідентичності, неповною стабілізацією морально-громадянських орієнтирів і неоднорідністю інформаційних впливів (сім'я, школа, медіа, однолітки), що породжує суперечливі установки й емоційні реакції. По-друге, нейтральність часто відображає низький рівень когнітивної детермінації образу: якщо знання про роль, потреби й життєвий шлях ветеранів є фрагментарними або поверхневими, то і емоційний, і поведінковий компоненти не отримують підґрунтя для стійкої позиції – емоції не активуються, а готовність до взаємодії залишається абстрактною. По-третє, емоційна нейтральність може бути захисною реакцією: підлітки уникають яскравих емоційних переживань щодо теми, яка пов'язана з травматичними змінами і моральними вимогами; через це переважає стриманість, що маскує потенційні співчуття або тривогу.

Що стосується соціально-ціннісного й ідентифікаційного аспектів, - отримані середньовиразні значення можуть сигналізувати про розмитість у сприйнятті ветеранів як джерела соціальних орієнтирів. Для частини респондентів ветерани становлять символ важливих суспільних цінностей, для іншої – вони відчужені або не актуалізовані як близькі референти; в сумі це дає нейтральний профіль. Поведінкова готовність у такому випадку теж перебуває у «передінерційному» стані: відсутність сильних внутрішніх імпульсів (ані значного ентузіазму, ані стійкої відрази) перетворює реальні вчинки на випадкові або ситуативні дії, а не на системну мотивацію до взаємодії. Одночасно соціально-психологічні механізми, такі як відчуття генераційного розриву, страх «неправильної» або «незручної» поведінки у присутності старших, та вплив групових норм однолітків можуть посилювати схильність до нейтральних, «безпечних» відповідей.

Нейтральні середні можуть також відображати розмаїття індивідуальних профілів у вибірці: сумарний показник середнього рівня може ховати

поляризовані позиції – одночасно існування підгруп із високим позитивним і високим негативним ставленням дає середнє близьке до нейтрального. Психологічно це вказує на неоднорідність досвіду та смислових полів серед школярів: хтось має особисті контакти чи сімейні наративи, що формують позитивну позицію, інші – стикаються з дистанціюванням або стереотипними уявленнями, що підкріплюють байдужість або недовіру. Окрім цього, нейтральність може бути пов'язана з релятивізмом ціннісних суджень у юнацькому віці: коли сенси ще не укорінені, оцінки набувають варіативного і нестійкого характеру.

Далі, щоб більш ретельно дослідити особливості ставлення старшокласників до ветеранів, ми провели порівняльний аналіз показників анкети, застосовуючи порівняльний аналіз для пов'язаних вибірок (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Порівняльний аналіз показників ставлення до ветеранів та до цивільних осіб, виявлених на основі авторської анкети

Показник	Ранги*	N	Ср. ранг	Z	p (2-ст)
Когнітивний компонент	$V > Ц$	10	15,85	-3,096	,002
	$V < Ц$	28	20,80		
	$V = Ц$	9			
Емоційний компонент	$V > Ц$	8	18,13	-3,291	,001
	$V < Ц$	30	19,87		
	$V = Ц$	9			
Соціально-ціннісний компонент	$V > Ц$	10	19,00	-2,817	,005
	$V < Ц$	29	20,34		
	$V = Ц$	8			
Поведінковий компонент	$V > Ц$	12	16,92	-2,972	,003
	$V < Ц$	29	22,69		
	$V = Ц$	6			
Соціально-ідентифікаційний компонент	$V > Ц$	10	16,80	-3,127	,002
	$V < Ц$	29	21,10		
	$V = Ц$	8			

* Примітка: $V > Ц$ – кількість старшокласників, що оцінили ветеранів вище, ніж цивільних осіб; $V < Ц$ – кількість старшокласників, що оцінили ветеранів нижче, ніж цивільних осіб; $Ц = V$ – кількість осіб, що надали ветеранам та цивільним однакові оцінки.

Як можна бачити з табл. 3.2, за всіма компонентами було встановлено достовірні розбіжності: ставлення до ветеранів у старшокласників виявилось значущо менш позитивним, ніж ставлення до цивільних осіб.

Отримані результати, згідно з якими ставлення старшокласників до ветеранів виявилось достовірно менш позитивним, ніж до цивільних осіб, на наш погляд, можуть свідчити про доволі виразну складність та суперечливість сприйняття образу ветерана сучасної війни в українському суспільстві. Для старшокласників, які належать до юнацького віку, характерне активне формування світогляду, пошук моральних орієнтирів і власної громадянської позиції. У цьому віці вони сприймають воєнну реальність не лише через медіа, але й через особистий або родинний досвід – знайомих та родичів, які брали участь у бойових діях. Такий безпосередній контакт з темою війни часто викликає емоційно суперечливі переживання – поєднання гордості, співчуття, тривоги, а іноді й емоційного виснаження чи уникання теми війни.

Отже, менш позитивне ставлення до ветеранів у порівнянні з цивільними особами може бути наслідком механізмів психологічного захисту, зокрема емоційного дистанціювання. Старшокласники, стикаючись із темою війни, намагаються зберегти внутрішню стабільність, уникаючи надмірного включення у травматичний досвід. Образ ветерана в цьому контексті несе сильне емоційне навантаження – він асоціюється не лише з героїзмом, а й з пораненнями, втратою, психологічними травмами, нагадуванням про небезпеку та смерть. Такі асоціації можуть несвідомо викликати змішані почуття – співчуття, але й напруження, тривогу, навіть страх.

Крім того, у сучасному українському суспільстві образ ветерана ще перебуває у процесі формування. Старшокласники, які зростають в умовах війни, можуть сприймати ветеранів як людей, що виконали важливу місію, але водночас – як тих, хто брав участь у кровопролитті, нагадуючи про травматичну реальність. Тому поряд із повагою може існувати приховане бажання дистанціюватися від воєнної тематики, зосередитися на мирному, «нормальному» житті. Це особливо виражено у юнацькому віці, коли провідною стає діяльність самовизначення, орієнтована на майбутнє, розвиток і стабільність, а не на воєнні події.

Також слід врахувати, що юнаки не завжди можуть мати чітке уявлення про реалії життя ветеранів – їхню післявоєнну адаптацію, психологічні труднощі, соціальні потреби. Брак достовірної інформації або вплив суперечливих медійних образів може знижувати когнітивну складову позитивного ставлення. Унаслідок цього старшокласники можуть одночасно визнавати значущість ветеранів, але не мати внутрішньої готовності до глибокої емпатії чи активної взаємодії з ними.

Отже, менш позитивне ставлення старшокласників до ветеранів порівняно з цивільними особами можна інтерпретувати як прояв психологічної амбівалентності – одночасного поєднання поваги й співчуття з емоційним напруженням і прагненням зберегти психологічну дистанцію, що, в свою чергу, відображає не байдужість, а скоріше захисну реакцію юнацької свідомості, яка прагне убезпечити себе від надмірного емоційного навантаження, пов'язаного з воєнною тематикою, зберігаючи водночас загальне розуміння суспільної значущості ветеранів.

Тепер розглянемо описові статистики, отримані на основі застосування методу семантичного диференціалу, в межах якого оцінювалися такі поняття, як «Ветеран» та «Цивільний» (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Описові статистики, отримані за результатами обробки семантичного диференціалу для визначення ставлення старшокласників до ветеранів та до цивільних осіб

Показник	Мінімум	Максимум	Середнє	Ст. відх.
Оцінка (ветерани)	-10,00	11,00	1,17	5,40
Сила (ветерани)	-6,00	12,00	6,13	5,10
Активність (ветерани)	-11,00	9,00	0,43	5,42
Оцінка (цивільні)	-8,00	12,00	4,09	5,50
Сила (цивільні)	-7,00	12,00	3,45	5,52
Активність (цивільні)	-7,00	12,00	3,45	5,13

Отримані результати свідчать про те, що показники виразності факторів оцінки і активності щодо ветеранів є помірними; натомість, показник сили виявляє тенденцію до завищення.

При визначенні ставлення старшокласників до цивільних осіб усі показники характеризуються помірністю (хіба що можна говорити про ледь помітну тенденцію до завищення за фактором оцінки).

Конфігурація, отримана за факторами семантичного диференціалу щодо визначення ставлення школярів до ветеранів, може свідчити про те, що в уявленнях старшокласників образ ветерана переживається насамперед як доволі індиферентний (фактор оцінки має помірну виразність), при цьому школярі також не демонструють крайньої поляризації у сприйнятті його життєвої енергійності або включеності в активні соціальні ролі (помірна активність), тоді як уявлення про «силу» образу ветерана має тенденцію до завищення. На наш погляд, це можна пояснити кількома взаємопов'язаними механізмами.

По-перше, тематична насиченість медіа- та суспільних наративів про війну формує у юнаків сильний морально-оціночний відгук – з огляду на це, ветерани оцінюються старшокласниками як «герої», «захисники» або «люди, що пережили труднощі». З іншого боку, в тому самому просторі суспільних наративів регулярно фігурують застереження щодо психологічної травматизації ветеранів, яка може нести небезпеку для суспільства після їхнього повернення з війни; отже, ці два протилежно спрямовані чинники можуть врівноважувати один одного, формуючи виявлену нами помірність оцінки образу ветеранів.

Тенденційне завищення фактору «сили» може відображати не лише уявлення про фізичну потужність, а радше про внутрішню стійкість, мужність або статусну силу ветеранів – аспекти, які в очах юнаків часто переважають уявлення про зовнішні прояви; юнаки ідеалізують або романтизують витримку та готовність до самопожертви, що є характерними людям, які мають бойовий досвід, - тому внутрішня «сила» образу ветерана може оцінюватися ними як відносно висока.

Помірна виразність фактору активності, на наш погляд, може бути зумовлена одночасною присутністю двох протилежних стереотипів: з одного боку – образ ветерана як колишнього виконувача вкрай динамічної діяльності, з

іншого – як людини, яка через травму, вік чи соціальну маргіналізацію менш залучена в повсякденну активність; ми схилиємося до думки, що це у підсумку і дає усереднені показники виразності фактору активності.

Поглянемо на результати порівняльного аналізу відповідних показників виразності факторів семантичного диференціалу щодо визначення ставлення до ветеранів та цивільних осіб (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Порівняльний аналіз показників ставлення до ветеранів та до цивільних осіб,
виявлених на основі семантичного диференціалу

Показник	Ранги*	N	Ср. ранг	Z	p (2-ст)
Оцінка	B>Ц	12	22,03	-2,28	,023
	B<Ц	34	27,67		
	B=Ц	1			
Сила	B>Ц	35	24,25	-3,376	,001
	B<Ц	8	21,49		
	B=Ц	4			
Активність	B>Ц	18	17,81	-2,579	,010
	B<Ц	29	27,84		
	B=Ц	0			

* Примітка: B>Ц – кількість старшокласників, що оцінили ветеранів вище, ніж цивільних осіб; B<Ц – кількість старшокласників, що оцінили ветеранів нижче, ніж цивільних осіб; Ц=B – кількість осіб, що надали ветеранам та цивільним однакові оцінки.

Результати, представлені у табл. 3.4, вказують на те, що за виразністю усіх трьох факторів у визначенні ставлення старшокласників до ветеранів та цивільних осіб спостерігаються достовірні відмінності: у відношенні до ветеранів фактор сили виявився значущо більш виразним; проте фактори оцінки та активності виявилися достовірно менш виразними.

Аналізуючи такі результати, по-перше, маємо відзначити, що сам факт підвищення виразності фактору «сили» щодо уявлення про ветерана вказує на те, що старшокласники сприймають ветеранів як людей, які володіють певною компетентністю, стійкістю, здатністю витримувати екстремальні ситуації. У культурному контексті воєнного часу образ ветерана часто пов'язаний із героїзмом, захистом національних інтересів, мужністю. Для юнаків, які формують власну ідентичність і шукають моделі дорослості, ветерани можуть служити потужним символом «сили», дисципліни та здатності протистояти

небезпеці. Ця когнітивна категоризація підсилюється засобами масової інформації та суспільною героїзацією, що робить уявлення про ветерана максимально «потентним».

По-друге, одночасне зменшення виразності фактора оцінки може свідчити про емоційну або оцінну амбівалентність. Старшокласники можуть вважати ветеранів сильними, але не обов'язково «теплыми» або «симпатичними». Це може мати кілька джерел. В першу чергу, - дистанція і відсутність особистого знайомства з ветеранами у більшості школярів: образ, що формується опосередковано (через новини та розповіді), частіше пригнічує нюанси особистості, залишаючи масивні, абстрактні атрибути (сила, мужність), але не викликає емпатичного «прилипання», яке формує позитивну оцінку. Крім того, тут можуть бути присутні і сигнали тривоги або страху: ветерани асоціюються з війною, насильством, травматичним досвідом; навіть якщо юнаки поважають їхню силу, вони можуть уникати емоційної близькості через страх неприйняття, дискомфорту або непорозуміння. Також може мати місце соціальна поляризація ролей: суспільна героїзація поєднується із стереотипами «жорсткий/жорстокий», «неприступний», що стримує позитивну емоційну оцінку.

По-третє, зниження виразності фактору активності (тобто сприйняття як більш «пасивного»/«повільного» у порівнянні з цивільними) може відображати уявлення про ветеранів як людей, які пережили виснаження, мають обмежену участь у «звичному» молодіжному житті або демонструють соціальну відчуженість. Військовий досвід може бути асоційований із втратою звичної динаміки повсякдення, фізичними обмеженнями або психологічною інгібованістю (тривога, замкнутість). Для старшокласника «активна» соціальність означає участь у навчанні, спілкуванні, дозвіллі; якщо ветеранів уявляють як людей, що поринули в іншу реальність, які «не такі», це знижує їхню позицію на осі активності. Крім того, уявлення про героя-мудреця або ветерана як «старшого», серйозного і зосередженого на важливих речах, теж

може скидати їх у полі «менш активних» у сенсі молодіжної життєрадісності і рухливості.

По-четверте, отримана конфігурація (висока сила + низька оцінка і активність) відповідає схемі «поважаний, але відсторонений» або «герой як символ, але не як партнер по спілкуванню». Соціальні уявлення про ветеранів перетворюються на колективні ярлики: сильний (патріотичний) – отже, повага/шанування на рівні ролі, але емоційна близькість і відчуття доступності для інтеракції низькі. Така комбінація характерна для високорольових, але низькокомунікативних образів у соціальній уяві.

На наш погляд, такі результати можуть вказувати на ризик стереотипізації ветеранів у свідомості юнаків – повага без емпатії може ускладнювати міжгрупові контакти, перешкоджати інтеграції ветеранів у громадське життя. Також таке уявлення може негативно впливати на самоідентифікацію самих ветеранів (якщо вони відчують, що їх «шанують», але не розуміють або не хочуть мати з ними справу).

Далі поглянемо на результати кількісного опрацювання методу незавершених речень. Ті висловлювання, якими завершувалися речення «Для мене ветерани - це...» та «Для мене цивільні люди - це...», були нами класифіковані на дві категорії: ті, що репрезентують позитивний образ оцінюваних осіб, і ті, що репрезентують негативний образ. Після цього було застосовано критерій Хі-квадрат, - щоб визначити, чи переважає якась з категорій в оцінці образу ветеранів та цивільних осіб.

Результати порівняння частоти позитивних та негативних висловлювань старшокласників щодо ветеранів представлено у табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Результати порівняння частот позитивних та негативних висловлювань старшокласників щодо ветеранів

	Спостережуване N	Очікуване N	Залишок	Хі-квадрат	p (2-ст.)
Позитивний образ	29	23,5	5,5	2,574	,109
Негативний образ	18	23,5	-5,5		

Як можна бачити з отриманих результатів, - критерій Хі-квадрат не виявив значущості, - тобто, в уявленнях старшокласників образ ветеранів репрезентується як такий, в якому збалансовані позитивні та негативні риси.

Для того, щоб визначити, чи є такий результат специфічним саме у відношенні до ветеранів, поглянемо на аналогічний аналіз щодо цивільних осіб (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Результати порівняння частот позитивних та негативних висловлювань старшокласників щодо цивільних осіб

	Спостережуване N	Очікуване N	Залишок	Хі-квадрат	p (2-ст.)
Позитивний образ	33	23,5	9,5	7,681	,006
Негативний образ	14	23,5	-9,5		

У випадку з цивільними особами, як ми можемо бачити з табл. 3.6, критерій Хі-квадрат виявився значущим, - позитивне бачення образу цивільних переважає над негативним в уявленнях школярів.

Отже, з цього ми можемо зробити висновок, що за методом незавершених речень виявлюване ставлення старшокласників до ветеранів характеризується врівноваженістю позитивних та негативних уявлень про їхній образ, - на відміну від ставлення до цивільних осіб, у якому істотно переважають позитивні уявлення.

Виявлена врівноваженість позитивних і негативних уявлень щодо ветеранів, на наш погляд, знову-таки, може відображувати високий ступінь емоційної та когнітивної складності їхнього образу у свідомості старшокласників: як ми вже зазначали, ветерани одночасно можуть викликати почуття вдячності, поваги, гордості за захист країни й, водночас, тривогу, співчуття або навіть страх, пов'язаний із уявленням про травму, агресію чи нестабільність. Отже, образ ветерана – не просто «позитивний» або «негативний», а багатовимірний і контекст-залежний.

3.2. Аналіз рівня довіри до світу, до інших людей та до себе у досліджуваних старшокласників

Розглянемо описові статистики результатів, отриманих за допомогою методики визначення довіри / недовіри особистості до світу, до інших людей, до себе (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Описові статистики результатів, отриманих за допомогою методики визначення довіри / недовіри особистості до світу, до інших людей, до себе

Показник	Мінімум	Максимум	Середнє	Ст. відх.
Довіра до світу	3,00	14,00	7,23	3,43
Довіра до інших	3,00	14,00	7,21	3,47
Довіра до себе	6,00	29,00	19,66	6,82

Наведені у таблиці 3.7 результати свідчать про те, що для старшокласників загалом є характерним помірна виразність показників довіри до світу та довіри до інших, а також – низький показник довіри до себе.

Загальна картина, яку дають отримані результати – помірна довіра до світу і до інших при одночасно зниженому рівні довіри до себе – є інформативною і логічно співзвучною з віком, у якому перебувають досліджувані (старшокласники). У юнацькому віці триває активний процес становлення ідентичності, самосприйняття й автономії; під впливом цього процесу зовнішній світ і міжособистісні відносини часто оцінюються як такі, що можуть бути прийнятними або навіть підтримуючими (отже – помірна довіра до світу і до інших), тоді як внутрішні ресурси, самооцінка і відчуття власної компетентності ще не стабільні й більш вразливі, що проявляється у зниженій довірі до себе. Таке поєднання може відображати кілька: по-перше, підвищену залежність самооцінки від зовнішніх оцінок (однолітків, вчителів, батьків), коли позитивні сигнали від оточення підтримують віру у світі, а внутрішній досвід компетентності недостатньо накопичений; по-друге, вплив стресових чи травматичних чинників (сімейні конфлікти, навчальна невпевненість, соціальні кризи), які більше «під'їдають» внутрішнє відчуття

власної спроможності, ніж віру в загальні зовнішні структури; по-третє, соціально-культурні особливості, які роблять визнання і підтримку зовні більш доступними, ніж досвід власної ефективності (наприклад, акцент на оцінці успіху зовні або нестабільні можливості для самореалізації). Отже, помірна довіра до світу й інших одночасно зі зниженою довірою до себе сигналізує про психологічну специфіку юнаків, які відкриті до соціальних зв'язків і мають базову віру в зовнішній порядок, але потребують зміцнення самоповаги, самокомпетентності та внутрішньої опори.

Далі з метою виділення груп з різними рівнями довіри нами був проведений кластерний аналіз. Оптимальною для класифікації виявилася кількість груп, що дорівнює чотирьом, - це було визначено на основі показників міжгрупових розбіжностей та F-критерію (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Показники F-критерію, отримані при виділенні чотирьох кластерів на основі показників довіри до себе, світу, до інших людей та до себе у досліджуваних старшокласників

Показник	Середній квадрат (кластер)	Середній квадрат (похибка)	F	p (2-ст)
Довіра до світу	73,742	7,423	9,934	,000
Довіра до інших	73,338	7,764	9,446	,000
Довіра до себе	626,546	6,114	102,472	,000

Поглянемо на розподіл старшокласників по кластерах (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Розподіл старшокласників по кластерах, виділених на основі показників довіри до себе, світу, до інших людей

Показник	Кластер			
	1 (14 осіб)	2 (8 осіб)	3 (7 осіб)	4 (18 осіб)
Довіра до світу	4,29	10,38	6,86	8,28
Довіра до інших	4,21	6,75	10,00	8,67
Довіра до себе	15,00	24,38	20,71	7,72

Як видно з таблиці 3.9, до кластеру 1 увійшло 14 осіб, для яких характерні найнижчі серед усіх кластерів показники довіри до світу та довіри

до інших при відносній помірності показника довіри для себе (хоча, в абсолютному значенні він визначається як низький).

До кластеру 2 увійшло 8 осіб, для яких характерні найвищі серед усіх кластерів показники довіри до світу загалом та довіри до себе; проте показник довіри до інших людей є помірним відносно відповідних показників інших кластерів.

До кластеру 3 увійшло 7 осіб, для яких характерний найвищий показник довіри до інших при помірності показників довіри до світу загалом та довіри до себе відносно інших кластерів.

Нарешті, до кластеру 4 увійшло 18 осіб, які виявили найнижчий серед усіх кластерів показник довіри до себе при відносно помірних показниках довіри до світу та довіри до інших.

Кластер 1 – профіль із найнижчими показниками довіри до світу та до інших при відносно помірній (але все одно низькій в абсолюті) довірі до себе. Такий профіль можна інтерпретувати як «ізолюваний/обережний»: ці юнаки схильні бачити світ і соціальних партнерів як малодружелюбних або ненадійних; вони неохоче покладаються на зовнішні інститути чи групи і водночас не мають сильної внутрішньої впевненості, але іноді зберігають мінімальні внутрішні ресурси, що дозволяють їм діяти автономно. Психологічно це може відображати попередній досвід розчарувань у близьких стосунках, пережиті невдалі соціальні контакти або сімейні моделі, де зовнішній світ подавався як небезпечний або недоступний. Поведінково такі учні можуть бути замкненими, рідко ініціювати контакти, скептично ставитись до шкільних ініціатив; водночас вони можуть мати виражену настороженість, високий рівень тривоги перед новими завданнями або делікатне ставлення до оцінок інших.

Кластер 2 – профіль із найвищими показниками довіри до світу загалом та довіри до себе; довіра до інших при цьому помірна. Цей кластер можна назвати «впевненими індивідуалістами» або «самодостатніми оптимістами»: ці юнаки мають відносно сильне внутрішнє відчуття компетентності й позитивний

погляд на можливості світу (мають очікування, що середовище підтримує їхні цілі), але не завжди покладаються на специфічні міжособистісні зв'язки – можливо, вони більше орієнтовані на власний шлях. Така конфігурація часто зустрічається у молодих людей із добре розвинутою самооцінкою, хто мав досвід успішних досягнень або підтримки, яка зміцнила переконання у власній дієздатності та у відносній передбачуваності світу. Поведінково це може проявлятися як активність у проєктній діяльності, лідерські прояви, ініціативність у навчанні, але з певною емоційною відстороненістю в міжособистісних питаннях.

Кластер 3 – профіль з найвищою довірою до інших при помірності довіри до світу і до себе. Це «соціально орієнтовані» або «реляційні» старшокласники: вони довіряють людям навколо, легко встановлюють контакт, покладаються на друзів, але їхнє відчуття власної компетентності і загальна віра в «систему» або можливості світу не такі сильні. Такий профіль може бути характерний для тих, чия емоційна підтримка головним чином приходить від однолітків або локальних зв'язків, але хто має сумніви щодо власного місця у довшій перспективі або щодо ширшої соціальної справедливості. Поведінково це дає відкритість, доброзичливість, високу залученість у дружні мережі, але можливу залежність від соціального визнання та ризик труднощів із автономними рішеннями. Підтримка для цієї групи має фокусуватися на зміцненні самостійності через коучингові підходи, роботу з самооцінкою, розвиток навичок прийняття рішень, а також набереження позитивних міжособистісних ресурсів як опори для саморозвитку.

Кластер 4 – найбільший за чисельністю – група з найнижчою довірою до себе при відносно помірних показниках довіри до світу і до інших. Цей профіль можна описати як «комплект зовнішньої адаптивності й внутрішньої невпевненості»: ці юнаки, схоже, вміють підтримувати нормальні соціальні контакти і не мають явного скепсису щодо зовнішнього середовища, але їм бракує внутрішніх упевнених уявлень про себе. Така конфігурація може бути результатом середовища, яке зовні виглядає стабільним і підтримуючим, але

яке не сприяло розвитку автономної компетентності (наприклад, надмірний контроль в родині, перешкоди для самостійних рішень, невдачі у хвилюючих сферах). Поведінково це проявляється як готовність співпрацювати, прагнення відповідати очікуванням інших, але уникнення відповідальності за великі рішення або зниження ініціативи.

Отже, далі ми проведемо порівняльний аналіз виділених профілів з метою встановлення особливостей сприйняття образу ветеранів та цивільних осіб українськими старшокласниками з різним ступенем довіри до себе, світу та інших людей.

3.4. Порівняння сприйняття образу ветеранів/ветеранок та цивільних осіб українськими старшокласниками з різним ступенем довіри до себе, світу та інших людей

Результати порівняльного аналізу показників авторської анкети щодо сприйняття образу ветеранів та цивільних осіб українськими старшокласниками з різним ступенем довіри до себе, світу та інших людей представлено у табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Результати порівняльного аналізу показників авторської анкети щодо сприйняття образу ветеранів та цивільних осіб українськими старшокласниками з різним ступенем довіри до себе, світу та інших людей

Показник	Кластер	Ср. ранг	Хі-квадрат	p (2-ст.)
Ставлення до ветеранів (когн. комп.)	1	27,89	3,879	,275
	2	20,81		
	3	29,00		
	4	20,44		
Ставлення до ветеранів (емоц. комп.)	1	25,96	2,547	,467
	2	18,19		
	3	27,71		
	4	23,61		
Ставлення до ветеранів (соц.-цінн. комп.)	1	24,96	4,105	,250
	2	21,63		
	3	32,43		
	4	21,03		

Таблиця 3.10 (продовження)

Результати порівняльного аналізу показників авторської анкети щодо
сприйняття образу ветеранів та цивільних осіб українськими
старшокласниками з різним ступенем довіри до себе, світу та інших людей

Показник	Кластер	Ср. ранг	Хі-квадрат	p (2-ст.)
Ставлення до ветеранів (поведін. комп.)	1	28,46	4,949	,176
	2	15,75		
	3	21,71		
	4	25,08		
Ставлення до ветеранів (соц.-ідент. комп.)	1	31,07	7,384	,061
	2	21,19		
	3	26,71		
	4	18,69		
Ставлення до цивільних (когн. комп.)	1	25,96	2,779	,427
	2	29,31		
	3	22,71		
	4	20,61		
Ставлення до цивільних (емоц. комп.)	1	26,82	8,656	,034
	2	31,63		
	3	12,79		
	4	22,78		
Ставлення до цивільних (соц.-цінн. комп.)	1	23,18	,621	,891
	2	21,94		
	3	23,21		
	4	25,86		
Ставлення до цивільних (поведін. комп.)	1	29,00	3,519	,318
	2	21,44		
	3	18,50		
	4	23,39		
Ставлення до цивільних (соц.-ідент. комп.)	1	29,75	4,412	,220
	2	18,81		
	3	20,29		
	4	23,28		

Як видно з отриманих результатів за показниками, що стосуються сприйняття старшокласниками ветеранів, формально відмінностей не виявлено, хоча за показником соціально-ідентифікаційного компоненту (чи відчуває школяр, що ветерани є «своїми», частиною національної спільноти) р-показник зовсім несуттєво перевищує критичне значення, - отже, ми маємо підстави говорити про наявність певної тенденційності у розбіжностях. У кластері 1 (найнижчі серед усіх кластерів показники довіри до світу та довіри до інших) даний показник має найвищу виразність; у кластері 3 (найвищий показник довіри до інших) – дещо меншу; у кластері 2 (найвищі показники довіри до

світу загалом та довіри до себе) – ще меншу, і у кластері 4 (найнижчий показник довіри до себе) – найнижчу.

Варто також звернути увагу і на те, що, на відміну від оцінки старшокласниками цивільних осіб, де проявилися достовірні міжкластерні розбіжності за показником емоційного компоненту ставлення, - щодо ветеранів такої розбіжності не було встановлено.

Аналізуючи ці результати, передусім слід наголосити, що юнацький вік є періодом активного становлення світогляду, моральної ідентичності та власного ставлення до суспільства. Довіра до світу, до інших і до себе на цьому етапі виступає не лише рисою міжособистісного сприйняття, а й своєрідним емоційно-когнітивним «фільтром», через який юнаки інтерпретують соціальні явища, зокрема – такі значущі образи, як образ ветерана.

Цікаво, що саме представники першого кластеру – тобто ті, хто має найнижчий рівень довіри до світу та до інших виявили найвищу виразність соціально-ідентифікаційного компоненту ставлення до ветеранів, тобто найсильніше відчуття, що ветерани є «своїми», частиною національної спільноти. Це може свідчити про те, що у юнаків із заниженою міжособистісною довірою виникає потреба компенсувати відчуття небезпеки чи нестабільності через ідентифікацію з фігурами, які уособлюють силу, здатність до боротьби, моральну стійкість. Для таких старшокласників ветерани можуть виступати символами захищеності, мужності, єдності нації, чого бракує у їхньому власному досвіді довіри до навколишнього середовища. Ідентифікуючись із ветеранами, вони, можливо, намагаються подолати власне відчуття уразливості й знайти точку психологічної опори в образі сильного «іншого».

У третьому кластері, де спостерігається найвищий рівень довіри до інших, але лише помірна довіра до світу і до себе, показник соціально-ідентифікаційного ставлення є дещо нижчим. Це може свідчити про більш відкриту, толерантну позицію, яка не потребує надмірної ідентифікації з певною групою як джерелом безпеки. Такі старшокласники, ймовірно, сприймають ветеранів як важливих членів суспільства, проте зберігають певну психологічну дистанцію, не прагнучи надмірної емоційної злитості з ними.

Для другого кластеру (найвищі показники довіри до світу і до себе) характерне ще нижче відчуття соціальної єдності з ветеранами. Це може бути пов'язано з тим, що такі старшокласники відчують базову безпеку світу та впевненість у власній самодостатності. Їм не потрібно підсилювати почуття приналежності через ідентифікацію з героїчними постатями, адже вони й без того сприймають світ як надійний і зрозумілий. Їхня довіра носить радше узагальнений, стабільний характер і не потребує додаткових символічних опор.

Найнижчий рівень соціально-ідентифікаційного ставлення зафіксовано у четвертому кластері, де спостерігається найнижча довіра до себе при відносно помірних рівнях довіри до світу та інших. Ймовірно, у таких юнаків відсутнє відчуття внутрішньої цілісності, що ускладнює будь-яку ідентифікацію з позитивними соціальними фігурами. Вони можуть переживати певну невизначеність щодо власної ролі у суспільстві, тому образ ветерана не викликає в них відчуття близькості або належності.

Окремо заслуговує уваги відсутність достовірних міжкластерних розбіжностей у емоційному компоненті ставлення до ветеранів, тоді як щодо цивільних осіб така відмінність виявилася. Це може означати, що фігура ветерана має для старшокласників більш стабільне, майже сакралізоване емоційне забарвлення, яке не залежить від індивідуальних особливостей базової довіри. Іншими словами, емоційна оцінка ветеранів є відносно однорідною у всіх групах, що свідчить про високий рівень соціальної нормативності цього образу – ветерани сприймаються переважно позитивно, із повагою, незалежно від внутрішнього досвіду довіри. Натомість у ставленні до цивільних осіб емоційна реакція є більш варіативною, оскільки вона менше підкріплена суспільними символами та моральними стандартами.

Таким чином, результати можна узагальнити у кількох ключових положеннях. По-перше, рівень базової довіри впливає на глибину ідентифікаційних механізмів, через які старшокласники інтегрують образ ветерана у власну картину світу. По-друге, підвищена соціальна ідентифікація з ветеранами властива тим, хто відчуває менше безпеки у міжособистісних відносинах, що свідчить про компенсаторну функцію цього образу. І, по-третє, образ ветерана в сучасній українській культурі має певну емоційну

універсальність, що забезпечує позитивне ставлення до нього незалежно від індивідуально-психологічних відмінностей старшокласників.

У цілому, така структура результатів підтверджує, що довіра як базова установка до світу і людей є важливим психологічним чинником у процесах соціального сприйняття та ідентифікації в юнацькому віці, особливо у контексті воєнної реальності, коли постає потреба в пошуку фігур, які втілюють стабільність, силу і моральну надійність.

Тепер поглянемо на порівняльний аналіз показників семантичного диференціалу, за допомогою якого визначалося ставлення до ветеранів та цивільних осіб у старшокласників з різним ступенем довіри до себе, світу та інших людей (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Порівняльний аналіз показників семантичного диференціалу щодо сприйняття образу ветеранів та цивільних осіб старшокласниками з різним ступенем довіри до себе, світу та інших людей

Показник	Кластер	Ср. ранг	Хі-квадрат	p (2-ст.)
Оцінка (ветерани)	1	25,64	3,790	,285
	2	15,44		
	3	25,36		
	4	26,00		
Сила (ветерани)	1	26,25	,946	,814
	2	23,69		
	3	20,14		
	4	23,89		
Активність (ветерани)	1	25,18	,755	,860
	2	20,25		
	3	25,00		
	4	24,36		
Оцінка (цивільні)	1	24,39	1,970	,579
	2	29,06		
	3	19,36		
	4	23,25		
Сила (цивільні)	1	23,43	,602	,896
	2	21,75		
	3	23,00		
	4	25,83		
Активність (цивільні)	1	24,46	1,723	,632
	2	18,63		
	3	27,36		
	4	24,72		

Як можна бачити з табл. 3.11, достовірних відмінностей у сприйнятті образу як ветеранів, так і цивільних осіб старшокласниками з різним ступенем довіри до себе, світу та інших людей не виявлено.

Ми схилиємося до думки, що відсутність достовірних міжкластерних розбіжностей за показниками семантичного диференціалу у сприйнятті поняття «ветеран» свідчить про те, що образ ветерана в контексті довіри для старшокласників має високий ступінь соціальної уніфікованості та є значною мірою незалежним від індивідуальних особливостей базової довіри. Іншими словами, незалежно від того, наскільки підлітки схильні довіряти світу, іншим людям чи собі, вони інтерпретують поняття «ветеран» практично однаково.

Крім того, варто врахувати, що семантичний диференціал вимірює переважно узагальнені, стереотипізовані уявлення, а не глибинні емоційно-ціннісні переживання. Тому навіть за наявності певних відмінностей у рівнях довіри або ідентифікації, ці відмінності не обов'язково проявляються у поверхневих когнітивних оцінках.

Відсутність міжкластерних розбіжностей також може свідчити про високий рівень «довіро-незалежної» нормативності образу ветерана. У сприйнятті молоді він не підлягає індивідуальному переосмисленню, як це може бути, наприклад, із поняттям «цивільна особа». Ветеран у цьому випадку сприймається не як конкретна людина з індивідуальними якостями, а як символ певної соціальної ролі, пов'язаної з виконанням морального обов'язку перед країною. Такий символічний характер образу робить його «емоційно стійким» і відносно нечутливим до варіацій особистісних чинників.

Отже, відсутність статистично значущих відмінностей у семантичному профілі поняття «ветеран» серед кластерів із різним рівнем довіри свідчить про єдність соціального сприйняття цієї категорії в середовищі старшокласників.

Таким чином, ми завершуємо наше дослідження, - отже, можемо приступати до формулювання висновків.

Висновки до розділу III

Загалом ставлення старшокласників до ветеранів характеризується здебільшого як невизначене, - тобто, таке, що не виявляє ані позитивних, ані негативних тенденцій. При цьому, ставлення до ветеранів у старшокласників є менш позитивним, ніж до цивільних осіб, і це проявляється, зокрема, в таких аспектах, як когнітивний, емоційний, соціально-ціннісний, поведінковий та соціально-ідентифікаційний.

В уявленнях старшокласників оцінний образ ветерана переживається насамперед як доволі індиферентний, при цьому школярі також не демонструють крайньої поляризації у сприйнятті його життєвої енергійності або включеності в активні соціальні ролі, тоді як уявлення про потужність та могутність образу ветерана в уявленнях школярів має тенденцію до завищення. І, якщо порівнювати сприйняття образу ветеранів зі сприйняттям образу цивільних осіб, школярами ветерани сприймаються як більш сильні особистості, проте – менш позитивно оцінювані та менш активні.

Виявлюване на основі якісного аналізу ставлення старшокласників до ветеранів характеризується врівноваженістю позитивних та негативних уявлень про їхній образ, - на відміну від ставлення до цивільних осіб, у якому істотно переважають позитивні уявлення.

Старшокласники загалом характеризуються помірною виразністю показників довіри до світу та довіри до інших, а також – низьким показником довіри до себе. При цьому, для даних осіб є характерними можливі чотири профілі організації зазначених показників: профіль, в якому виявляються найнижчі серед усіх кластерів показники довіри до світу та довіри до інших при відносній помірності показника довіри для себе; профіль, для якого характерні найвищі серед усіх кластерів показники довіри до світу загалом та довіри до себе, проте показник довіри до інших людей є відносно помірним; профіль, для якого характерний найвищий показник довіри до інших при помірності показників довіри до світу загалом та довіри до себе; і профіль, для якого

характерний найнижчий показник довіри до себе при відносно помірних показниках довіри до світу та довіри до інших.

Виразних відмінностей у показниках, що характеризують сприйняття ветеранів старшокласниками з різним рівнем довіри до себе, до світу та до інших, не виявлено, хоча тим, наскільки школярі відчують ветеранів як частину національної спільноти, – спостерігається певна тенденційність у розбіжностях: найвищу виразність цього показника продемонстрували ті старшокласники, яким властива знижена довіра до світу та до інших людей. Дещо нижчий рівень соціальної ідентифікації з ветеранами виявлено у тих, хто загалом більш схильний довіряти іншим. Ще нижчий рівень виявили ті, хто відзначається високою довірою до світу та до себе. Найменша виразність соціально-ідентифікаційного ставлення до ветеранів притаманна тим, хто має занижену довіру до себе. Водночас достовірних відмінностей у сприйнятті образу ветеранів за факторами семантичного диференціалу серед старшокласників із різним рівнем довіри до себе, світу та інших людей не виявлено.

ВИСНОВКИ

1. За підсумком проведеного теоретичного аналізу слід відзначити, що феномен сприйняття «Іншого» посідає центральне місце у системі міжособистісних взаємин і безпосередньо відображає рівень зрілості, самосвідомості та гуманістичної спрямованості особистості. Процес формування образу ветерана в українському суспільстві відбувається під впливом суперечливих чинників – від героїзації та ідеалізації до стигматизації й упередженого сприйняття. Соціально-психологічна природа цього феномена зумовлює поєднання когнітивних, емоційних і поведінкових складових, які взаємодіють у межах масової свідомості та індивідуального досвіду. При цьому, юність є ключовим періодом становлення особистості, у межах якого відбувається інтеграція когнітивних, емоційних і соціальних аспектів розвитку; формуються життєві орієнтири, світоглядні позиції та система цінностей, які визначають характер сприйняття образу ветеранів та ветеранок.

2) В ході визначення особливостей сприйняття образу ветеранів та цивільних осіб українськими старшокласниками було встановлено, що загалом ставлення старшокласників до ветеранів характеризується здебільшого як невизначене, - тобто, таке, що не виявляє ані позитивних, ані негативних тенденцій. При цьому, ставлення до ветеранів у старшокласників є менш позитивним, ніж до цивільних осіб, і це проявляється, зокрема, в таких аспектах, як когнітивний, емоційний, соціально-ціннісний, поведінковий та соціально-ідентифікаційний. В уявленнях старшокласників оцінний образ ветерана переживається насамперед як доволі індіферентний, і школярі також не демонструють крайньої поляризації у сприйнятті його життєвої енергійності або включеності в активні соціальні ролі, тоді як уявлення про потужність та могутність образу ветерана в уявленнях школярів має тенденцію до завищення. Якщо порівнювати сприйняття образу ветеранів зі сприйняттям образу цивільних осіб, школярами ветерани сприймаються як більш сильні особистості, проте – менш позитивно оцінювані та менш активні.

3) Старшокласники загалом характеризуються помірною виразністю показників довіри до світу та довіри до інших, а також – низьким показником довіри до себе. При цьому, для даних осіб є характерними можливі чотири профілі організації зазначених показників: профіль, в якому виявляються найнижчі серед усіх кластерів показники довіри до світу та довіри до інших при відносній помірності показника довіри для себе; профіль, для якого характерні найвищі серед усіх кластерів показники довіри до світу загалом та довіри до себе, проте показник довіри до інших людей є відносно помірним; профіль, для якого характерний найвищий показник довіри до інших при помірності показників довіри до світу загалом та довіри до себе; і профіль, для якого характерний найнижчий показник довіри до себе при відносно помірних показниках довіри до світу та довіри до інших.

4) Рівень довіри до себе, до інших людей і до світу не виявився пов'язаним з особливостями сприйняття образу ветеранів старшокласниками, - отже, уявлення даних осіб про ветеранів мають відносно стабільний, соціально зумовлений характер і незначною мірою залежать від індивідуально-психологічних особливостей, які визначають міру довіри, притаманну людині.

Таким чином, гіпотеза нашого дослідження щодо того, що сприйняття образу ветеранів і ветеранок українськими старшокласниками має специфічні емоційно-сміслові особливості, які відрізняються від сприйняття образів цивільних осіб, була підтверджена, проте ці відмінності не виявилися пов'язаними з рівнем довіри до себе, до інших людей та до світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алієва З. Образ "Я"/ Іншого як проблема імагології. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2010. Вип. 8. С. 697-700.
2. Бех І. Виховання особистості: особистісно-орієнтований підхід. Київ, 2008. 263 с.
3. Блинова О. Є. Роль соціальних стереотипів у регуляції поведінки особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки*. 2013. Т. 2, Вип. 10. С. 37-41.
4. Блинова О. Є. Роль соціальних стереотипів у становленні світоглядних орієнтацій особистості. *Психологія і особистість*. 2015. № 2 (8), Ч.1. С. 58-70.
5. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: Монографія. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2005. 308 с.
6. Гращенко І.С. Працевлаштування ветеранів – соціальна відповідальність кожного (держави, бізнесу та громадянського суспільства). *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2025. 1. С. 5-16.
7. Горбунова В.В., Карачевський А.Б., Климчук В.О., Нетлюх Г.С., Романчук О.І. Соціально-психологічна підтримка адаптації ветеранів АТО: посібник для ведучих груп : навчальний посібник. Львів : Інститут психічного здоров'я Українського католицького університету, 2016. 96 с.
8. Дмитрова Т.В. Образ «Я» як регулятор міжособистісних стосунків у ранній юності. Київ, 2008. 187с.
9. Долинська Л.В., Огороднійчук З. В., Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Просвіта, 2001. 416с.
10. Дубровіна Е. А. Особливості адаптації до умов професійної діяльності військовослужбовців з різним типом акцентуації характеру. *Нотатки сучасної науки*. 2023. № 5. С. 13-14.
11. Життя після конфлікту: опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України

та їхніх сімей. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/veterans_reintegration_survey_2020_ukr.pdf. Дата звернення: 12.06.2025

12. Зубовський Д. С. Особистісне зростання учасників АТО у постратравматичний період. *Молодий вчений*. 2018. №8., С. 47-52.

13. Кожем'якіна О.М. Довіра як ціннісна основа соціальної взаємодії : дис.... д-ра філос. наук: 09.00.03. Київ, 2020. 472 с.

14. Коваль Г., Мурашко Д. Основні засади реінтеграції ветеранів: досвід США. Вісник Полтавського державного аграрного університету Серія «Публічне управління та адміністрування». 2024. 11-16.

15. Кравченко В. В. Психологічний стан військовослужбовців під час адаптації до діяльності в екстремальних умовах як об'єкт теоретичного дослідження. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. Вип. 2. С. 71-80.

16. Крюкова О.В. Дослідження довіри до людей і соціальної толерантності як складових соціального розвитку особистості у ранній юності. *Проблеми сучасної психології*. 2014. № 23. С. 308–322.

17. Лисенко Д.П. Психологічні особливості формування довіри в міжособистісних відносинах. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 4. Т. 1. С. 135–139.

18. Маркова М.В., Росінский Г.С. Порушення здоров'я сім'ї демобілізованих військовослужбовців-учасників АТО: психопатологічний, психологічний, психосоціальний і сімейний виміри проблеми. *Український вісник психоневрології*. 2018. № 26. С. 78-82.

19. Марущак М. Психологічні основи адаптації військовослужбовців Збройних Сил України до бойових умов. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2023. Вип. 2. С. 35-44.

20. Марценюк Т., Квіт А. Соціологічне дослідження «Залучення ветеранів до громадського і політичного життя: шлях від військових перемог до особистих». ГО «Студена» в рамках проекту «Без броні», 2019. 71 с.

21. Меньших О.Е., Петренко Ю.О. Особливості психофізіологічних функцій учнів старшого шкільного віку : монографія / О. Е. Меньших, Ю. О. Петренко. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2015. 176 с.
22. Миколайчук М.І., Гривчук Я.М. Структурна організація особистості як чинник соціального ставлення до військових та ветеранів російсько-української війни. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. 2024. Том 35 (74) № 3. С. 47-51.
23. Назаренко І.І., Якимець В.М., Печиборщ В.П., Слабкий Г.О., Іванов В.І., Поліщук А.О. Проблемні питання психологічної реабілітації ветеранів учасників антитерористичної операції та військовослужбовців операції об'єднаних сил в Україні (аналітичний огляд літератури). *Україна. Здоров'я нації*. 2019. № 1 (54). С. 48-58.
24. Нечипоренко М. Особливості висвітлення образу ветеранів і ветеранок в українському медіапросторі. *Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених*. Київ, 2023. С. 69-71.
25. Павлик Н. В. Психологія гармонізації характеру в юнацькому віці: Монографія. К.: Логос, 2015. 383 с.
26. Панок В.Г., Предко В.В. Посткризовий розвиток: психологічні аспекти допомоги військовим. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2024. Том 35 (74) № 3. С. 25-33.
27. Пасечкіна Л. П. Формування в старшокласників орієнтації на досягнення життєвого успіху: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2009. 18 с.
28. Потапчук Л.В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників. Луцьк, 2001. 205с.
29. Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2016 р.): у 2 ч. / [ред. кол. : В. В. Черней, М. В. Костицький, О. І. Кудерміна та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 248 с.
30. Психологічне забезпечення працівників ОВС та військовослужбовців Національної гвардії – учасників антитерористичної

операції: монографія / Л.А. Кирієнко, С.В. Кушнар'єв; за редакцією доктора юридичних наук, професора В. О. Криволапчука. К. : ДНДІ МВС України, 2015. 123 с.

31. Психологічні аспекти роботи лікарів з учасниками АТО та людьми з інвалідністю: метод. посіб. / за ред. Науменка Л.Ю., Аршава І.Ф. Д.: ЛІРА, 2017. 254 с.

32. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія. Київ : Академвидав, 2009. 360 с.

33. Самкова О. М. Соціальні стереотипи і стереотипізація: аналіз сучасних теоретичних підходів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Психологічні науки*. 2013. Вип. 1. С. 68-71.

34. Сопівник І., Лазоренко О. Громадянське виховання старшокласників як чинник їх професійної орієнтації. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. серія: педагогічні науки*. 2022. № 2(29). С. 504-515.

35. Стасюк В. В., Дикун В. Г., Кириченко А. В. Психологічні особливості копінг-поведінки військовослужбовців десантно-штурмових військ у процесі адаптації до умов службово-бойової діяльності. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. Вип. 1. С. 166-174.

36. Тарасова Т. В. Поняття «успішна особистість старшокласника» в контексті реалізації гендерної політики України. *Соціальна робота та соціальна освіта*. Умань: УДПУ імені Павла Тичини, 2021. № 1(6). С. 59 – 77.

37. Тимо О.С. Відношення до Іншого у філософії Е. Левінаса: паралелі з духовною традицією іудаїзму. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2014. Вип. 7. С. 161-166.

38. Співак Л.М. Психологія розвитку національної самосвідомості особистості в юності. Кам'янець-Подільський, 2020. 321 с.

39. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самодопомоги в умовах тривалої травматизації: монографія. *Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології*. Кропивницький : Імекс ЛТД, 2018. 160 с.

40. Титаренко Т. М. Рання молодість: проблеми смислоутворення, подальше професійне й життєве самовизначення. Київ: Либідь, 2001. 150с.
41. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
42. Федотова Т. Симптоми моральної травми та ціннісні орієнтації в студентської молоді в умовах війни. *Psychological Prospects Journal*. 2023. Вип. 42. С. 182–195.
43. Храбан Т.Є., Самойленко К.О. Висвітлення образів військовослужбовців в українських медіа в період російсько-української війни. *Український соціум*. 2023. № 2 (85). С. 145–167.
44. Чайка Г.В. Статеві-вікові особливості довіри та її зв'язок із психологічним благополуччям. *Проблеми сучасної психології*. 2022. № 1(24). С. 101–108.
45. Чуйко О., Воробйова Д. Культура поваги до ветеранів російсько-української війни у соціально-педагогічному дискурсі. Conference: XI International scientific and practical conference «*Innovative Solutions to Modern Scientific Challenges*» (February 21-23, 2024) Zagreb, Croatia, International Scientific Unity. 2024. P. 222-225.
46. Шевченко О.М. Психологічні особливості довіри до себе у юнацькому віці. Теорія і практика сучасної психології. 2018. №6. С. 180-184.
47. Шелюг О. А. Багатовимірність феномену посттравматичного росту: біологічний, психологічний та соціокультурний складники особистісних трансформацій. *Психологія і особистість*. 2014. № 1. с. 112-129.
48. Яворовська Л. М., Коноплянко Т. І. Особливості часової перспективи та самоставлення особистості в юнацькому віці. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія*. 2013. № 1065, Вип. 52. С. 61-64.
49. Ярмуратій К. А. Дослідження соціально-психологічних особливостей адаптації військовослужбовців до військової служби. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. 2019. Вип. 2. С. 84-90.

50. Frankl V. Man's search for meaning: an introduction to logotherapy. Boston : Beacon Press, 1992. 196 p.
51. Fromm E. The Fear of Freedom (2nd ed.). Routledge, 2001. 272 p.
52. Klein M. On the Sense of Loneliness. In Envy and Gratitude and Other Works 1946-1963. The Writings of Melanie Klein (Vol. 3). Free Press. (Original Article Published 1963). *Psychology*. Vol.14 No.7. 2023. P. 300-313
53. Kleykamp M. et al. Who Supports U.S. Veterans and Who Exaggerates Their Support? *Armed Forces & Society*. 2018. № 1. 2018. P. 92–115.
54. Levinas E. Transcendance et hauteur. Liberté et commandement. *Fata Morgana*. 1994. C. 59–123.
55. Motl T.C. et al. Stereotyping of student service members and Veterans on a university campus in the U.S. *Military Psychology*. 2022. № 5. 3. 604–615.
56. Mittal D. et al. Stigma associated with PTSD: Perceptions of treatment seeking combat veterans. *Psychiatric Rehabilitation Journal*. 2013. №2. P. 86–92.
57. Rogers C. R. Empathic: An Unappreciated Way of Being. *The Counseling Psychologist*. 1975. 5(2). P. 2–10.
58. Sutton R., Douglas K. Justice for all, or just for me? More evidence of the importance of the self-other distinction in just-world beliefs. *Personality and Individual Differences*. 2005. 39 (3). P. 637-645.
59. Tedeschi R.G., Calhoun L.G. Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*. 2004. №1. Vol. 15. P. 1-18.
60. Winnicott D. W. Volume I. Literary Theory from 1900 to 1966. John Wiley & Sons, 2010. 568 p.

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ ВЕТЕРАНІВ ТА ВЕТЕРАНОК УКРАЇНСЬКИМИ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

Анотація

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню соціально-психологічних особливостей сприйняття образу ветеранів та ветеранок українськими старшокласниками. Метою дослідження є визначення специфіки емоційно-смыслового ставлення молоді до представників ветеранської спільноти в умовах сучасного українського суспільства. У роботі розкрито теоретичні підходи до проблеми формування образу ветерана, з'ясовано чинники, що впливають на його сприйняття, а також вивчено рівень довіри старшокласників до себе, до інших людей і до світу. Емпіричне дослідження проведено серед 47 учнів віком 15–17 років. Використано метод анкетування, метод незакінчених речень, семантичний диференціал Ч. Осгуда в адаптації С. Яновської, П. Севост'янова та Р. Туренко, а також методику вимірювання довіри/недовіри особистості (О. Савченко). Статистичний аналіз здійснено з використанням описових показників, критерію χ^2 та критерію Уїлкоксена для залежних вибірок. Отримані за підсумком дослідження дані можуть бути використані у програмах громадянсько-патріотичного виховання та психологічного супроводу учнівської молоді.

Ключові слова: образ ветерана, старшокласники, сприйняття, довіра, семантичний диференціал, соціально-психологічне ставлення.

PECULIARITIES OF THE PERCEPTION OF THE IMAGE OF VETERANS AND FEMALE VETERANS BY UKRAINIAN HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract

The qualification paper is devoted to studying the socio-psychological peculiarities of how Ukrainian high school students perceive the image of veterans and female veterans. The study aims to identify the emotional and semantic features of adolescents' attitudes toward members of the veteran community within the context of modern Ukrainian society. Theoretical approaches to the formation of the veteran's image are analyzed, and factors influencing its perception are outlined. The empirical study involved 47 students aged 15–17 years. The following methods were applied: a custom-designed questionnaire on attitudes toward veterans, the Incomplete Sentences technique, the Semantic Differential by C. Osgood (adapted by S. Yanovska, P. Sevostianov, and R. Turenko), and O. Savchenko's Trust/Mistrust to the World, Others, and Oneself Scale. Data were processed using descriptive statistics, the chi-square test, and the Wilcoxon signed-rank test. The results can be applied in civic-patriotic education and psychological support programs for youth.

Keywords: image of a veteran, high school students, perception, trust, semantic differential, socio-psychological attitude.